

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İLK MEKTEPLERDE İNSANİ VE TOPLUMSAL DEĞERLER EĞİTİMİ: RESİMLİ, YENİ MUSÂHABÂT-I AHLÂKIYE VE MEDENİYE DERS KİTABI ÖRNEĞİ

Ramazan ALABAŞ*

Öz

Çalışmada Cumhuriyet'in ilk yıllarında vatandaşlık ve ahlak eğitimi ile doğrudan ilgili bir ders materyali olan “*Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*” adlı eser incelenmiştir. Mekâtib-i iptidaiyelerde okutulmak üzere hazırlanmış olan bu eser aynı zamanda *Malumât-ı Medeniye* derslerine hazırlık niteliğinde bir ahlak ve vatandaşlık bilgisi kitabı olma özelliğini taşımaktadır. Eserde yer alan içerikten hareketle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilkokullarda verilen değerler, vatandaşlık ve ahlak eğitiminin boyutları değerlendirilmiş, Cumhuriyet'in ilk yıllarında vatandaş yetiştirme düşüncesi içerisinde hangi özelliklerin öne çıkarıldığı ortaya konulmuştur. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yaklaşımı kullanılmış, veriler içerik analizi ile değerlendirilip yorumlanmıştır.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre kitapta “*bireysel gelişim, toplumsal uyum ve dini inanç*” kategorilerinde vatandaşlık ve ahlaki değerler yer almıştır. Bu kategoriler içerisinde *bireysel gelişim* ile ilgili değerlere %76.9 oranında, *toplumsal uyum* kategorisindeki değerlere %20.5 oranında, *dini inanç* kategorisine de %2.6 oranında yer verilmiştir. Kitapta günlük hayattan seçilen örnek olayların da kullanımı yoluyla çocuğun yakın çevresi ile de ilişkiler kurmasına önem verildiği, böylece verilen mesajların sadece bilgilendirmeyi esas almadığı, hayatta pratik olarak uygulanmasının da önemsendiği görülmektedir. Kitapta “*ahlakî telkin*” yaklaşımı esas kabul edilirken; çocuğun bilgi sahibi olduğu konu hakkında düşünüp fikir beyan etmesi ve kendisini ifade etmesi de önemsenen konular olmuş, bunun için de soru-cevap yöntemi bir öğretim yaklaşımı olarak benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Cumhuriyet dönemi, vatandaşlık eğitimi, ahlak eğitimi, toplumsal değerler, Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye ders kitabı.*

HUMAN AND SOCIAL VALUES EDUCATION IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC OF TURKEY: “ILLUSTRATED, NEW MUSÂHABÂT-I AHLAKIYE VE MEDENİYE” COURSE BOOK SAMPLE

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
(ralabas@kastamonu.edu.tr).

Abstract

In this study, the work entitled “*Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye (Illustrated, New Moral and Civilization Speeches)*” which is a course material directly related with citizenship and moral education in the first year of the Republic was examined. This work which was prepared to be read in the primary schools is also a book of morality and citizenship knowledge as preparation for civilization knowledge courses. Analyzing the content in the work, the values given in the primary schools during the first years of the Republic, the dimensions of citizenship and moral education were evaluated. In addition to this, what kind of features were emphasized in the thought of raising the citizen in the Republic was put forward. In the study, document review approach was used in the qualitative research methods, and the data were evaluated and interpreted by content analysis.

According to the results obtained in the research, citizenship and moral values were included in the book as the categories of “*individual development, social cohesion and religious belief*”. Among these categories, 76.9% of the values related to individual development, 20.5% of the values in the social cohesion category and 2.6% in the religious belief category were included. Through the use of the sample events selected from daily life, it was seen as important for a child to have a relationship with his/her close circle. Accordingly, it was also seen as valuable that the messages given were not merely informative but were also practical for a child to be applied in life. In the book, “*moral indulgence*” approach was accepted as the basis. It was also important for a child to think about a subject on which he/she has any knowledge and to express his/her ideas about it. In addition to this, it was also important for a child to express himself/herself. For this purpose, the question-and-answer method was adopted as a teaching approach.

Keywords: *Republican period, citizenship education, moral education, social values, Primary Schools, Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye (Moral and Civilization Speeches) Course Book.*

Giriş

Türkiye’de, uzun bir savaş dönemi sonrası 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’in ilan edilmesi ile siyasal rejim değişikliği gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte de ülkede hemen hemen her alanda değişim ve dönüşüm sürecine girilmiştir. Atatürk döneminde eğitim yanında kültürel yapının yeniden inşası sürecinde Batı medeniyetiyle bütünleşmiş, gelişmiş, pozitivist bakış açısına sahip, modern, ulusal, dayanışmacı bir toplum meydana getirme anlayışı hakim olmuş, eğitim sistemi ve hedefleri de bu anlayışa uygun olarak düzenlenmiştir.¹ Bu düzenlemeler siyasî, sosyal, hukukî, ekonomik alanda yapılan atılımlar ve inkılâplar yanında kültür ve eğitim alanında yapılacak olan değişimlerle beraber yeni kurulan Cumhuriyet’in öncelikleri arasında olmuştur. 3 Mart 1924’te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 1926’da çıkarılan Maarif Teşkilatına Dair Kanun ve 1928 yılında Latin alfabesine geçiş bu değişimler içerisinde en belirgin olanlardır.

¹ Filiz Meşeci Giorgetti-Betül Batır, “İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.13-14, 2008, s. 28.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti'ndeki bütün okulların Maarif Vekaleti'ne bağlanması yoluyla eğitim kurumlarında idari bütünlük sağlanırken²; Maarif Teşkilatına Dair Kanun ile Türkiye Cumhuriyeti'ndeki bütün öğretim kurumlarının işleyişi belirlenmiştir. Böylece öğretim kurumlarının denetiminin Maarif Vekaleti'ne geçmesi ile kurumsal düzenlemeler yoluyla eğitimin her alanını etkileyen uygulamalar da başlamıştır. Bu uygulamalar içerisinde de öncelikle benimsenen konu bireylerin okuryazar olmalarını sağlamak olmuş, bu amaçla da başta ilkokullar olmak üzere her bir eğitim kademesinde okullaşmaya önem verilmiştir. Cumhuriyet'in ilk on yılına ait okul sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. Türkiye'de 1923-1933 Yılları Arası Okul Sayıları

Ders Seneleri	Okul Türü ve Sayıları						
	İlk	Orta	Lise	Öğretmen	Meslek ve Teknik	Üniversite ve Yüksek	Toplam
1923-1924	4894	72	23	20	44	9	5062
1924-1925	5987	64	19	26	44	9	6149
1925-1926	5975	68	21	26	33	11	6134
1926-1927	6023	68	19	23	14	9	6156
1927-1928	6042	78	19	23	18	12	6192
1928-1929	6599	78	20	25	20	12	6754
1929-1930	6562	82	19	24	22	11	6720
1930-1931	6598	83	22	24	36	11	6775
1931-1932	6713	80	25	24	40	12	6894
1932-1933	6733	108	62	19	39	12	6973

Kaynak: BİUM, *Maarif İstatistiği 1938-1939*, Ankara, 1942, s. II.

- 2 1924'e kadar Osmanlı insan yetiştirme sistemine bakıldığında eğitim sistemi genellikle söylendiği gibi üçlü bir sacayağı üzerinde değil, medreseler, sıbyan mektepleri, tekke ve tarikat eğitimi, cami dersleri, bazı edip ve bilginlerin verdikleri özel dersler, ahi ve esnaf örgütlerinin verdikleri genel eğitim, ahlâk eğitimi, Enderun Mektebi, askerî okullar, Tanzimat'tan sonra açılan sivil okullar, azınlık okulları, yabancı okullar ve çeşitli sanat okullarının vermiş oldukları eğitimler olmak üzere çok daha fazla ayaklardan oluşan bir sacayak üstüne oturmakta olup bu farklı eğitim kaynaklarının ortadan kaldırılması amacıyla da 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış, bu kanunla bütün okullar Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, böylece Cumhuriyet Dönemi'nde eğitimde gerçekleştirilen dönüşümlerin kuşkusuz en önemlisi olan öğretimde birlik sağlanmıştır. Bu birlikteliği sağlamada özellikle ayrıcalıklı haklara sahip olan, yapılanmaları yanında sergiledikleri bazı tutum ve davranışları nedeniyle İmparatorluk döneminden itibaren toplumsal barışı bozmanın yanı sıra önemli iç güvenlik ve asayiş sorunlarına da neden olan yabancı okulların durumunun belirlenmesi ayrıca önemlidir. Yahya Akyüz, "Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler", *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, C.1, S. 2, 2011, s.21; Erdal Aslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlkokullarda İzlediği İlk Öğretim Programı: "1924 İlk Mektepler Müfredat Programı", *İlköğretim Online*, C.10, S.2, 2011, s.721.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren okul sayılarında genellikle artışlar görülmüştür. Okul sayılarındaki bu artışa paralel olarak öğrenci sayılarında da artış görülmüştür. Tablo 2'de Cumhuriyet'in ilk on yılına ait öğrenci sayıları gösterilmiştir:

Tablo 2. Türkiye'de 1923-1933 Yılları Arası Öğrenci Sayıları

Ders Seneleri	Okul Türü ve Öğrenci Sayıları						
	İlk	Orta	Lise	Öğretmen	Meslek ve Teknik	Üniversite ve Yüksek	Toplam
1923-1924	341941	5905	1241	2528	4019	2914	358548
1924-1925	390368	10052	2234	3771	3376	3483	413284
1925-1926	406788	11622	2748	4133	2702	3930	431923
1926-1927	437928	15263	3152	4558	1740	3551	466192
1927-1928	461985	19858	3819	5022	2332	4282	497298
1928-1929	477569	23225	4168	5749	2371	4204	517286
1929-1930	469071	25398	4746	5410	2699	3899	511223
1930-1931	489299	27093	5699	5535	3761	4443	535830
1931-1932	523611	30316	6840	5293	4155	4853	575068
1932-1933	567963	35658	7843	2145	4976	5407	623992

Kaynak: BİÜM, *Maarif İstatistiği 1938-1939*, Ankara, 1942, s. II-III.

Tablo 2'de de görüldüğü gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki öğrenci sayısı 1933 yılına gelindiğinde iki kata yakın artış göstermiştir. Niceliksel artış yanında niteliği artırmanın da sürekli gündemde olduğu bu dönemde okullar için hazırlanan müfredat programlarında da değişimler görülmüştür. Bunun için de öğretim programlarında yenileşme konusuna hız verilmiş, özellikle okullar için Cumhuriyet'in felsefesine uygun programların hazırlanması konusu gündemde olmuştur. Aslında öğretim programlarının değiştirilmesi 1923 yılında toplanan "I. Heyet-i İlmiye" de görüşülen konulardan birisi olmasına rağmen sonuç alınamamış³, program değişikliklerinin yapılması 1924'te toplanan "II. Heyet-i İlmiye" sonrası mümkün olmuştur. Bu tarihte İlk Mektepler Müfredat Programı, Lise Birinci Devre Müfredat Programı (Orta Mektepler) ve Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı kabul edilmiştir. II. Heyet-i İlmiye toplantısı sonrası ilkokullar ve liselerde izlenmek üzere düzenlenmiş olan bu öğretim programları aynı zamanda dönemin bütün sömürgeci ülkelere ve onların uydularına karşı verilmiş olan Ulusal Bağımsızlık Savaşı sonunda kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk lise ve ilköğretim müfredatları olması dolayısıyla Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi eğitim tarihi açısından son derece özel bir önem taşımaktadır⁴. Bu programlardaki değişiklikler doğrultusunda ders kitapları yeniden yazılmış, eğitime çağdaş bilimsel ve teknolojik gelişmeler yansımıştır⁵.

3 Erdal Aslan, "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Ortaöğretim Tarih Programlarında Değişim I: Ortamektep", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.7, S.2, 2012, s.104.

4 A.g.m., s.722.

5 Yücel Gelişli, *Türkiye'de İlköğretimin Gelişimi Programlar-Uygulamalar-Sayısal Gelişmeler*, Sistem Ofset, Ankara, 2005, s.195.

Öğretim kademeleri için hazırlanan bu programlar içerisinde ilkököl programları, her bir Türk vatandaşının en azından ilkököl eğitimini alması zorunluluğu dolayısıyla temel beceri ve değerleri kazandırma noktasında önemli bir yer tutmuş, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da genel olarak ilkököl eğitime önem verilmiştir. Hemen hemen her toplum vatandaşlarının ulusal amaçlara uygun olarak bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal anlamda gelişmelerine ve yetişmelerine imkân sağlayan bir eğitim kademesi olarak ilköğretime özel önem vermektedir⁶. Bu anlayışa uygun olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında da ülke yöneticileri tarafından her bir vatandaşın eğitilmiş olması arzulanmış, ülkenin her yerinde uygulamaya konulan bu ortak programlarda Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni nesillerinin Cumhuriyet ilkelerine göre yetiştirilmesi büyük önem taşımıştır. Zaten bu dönemde ilköğretimin amacı, temel yurttaşlık bilgileri ile donatılmış Türkiye Cumhuriyeti'nin değerler sistemini benimsemiş yurttaşlar yetiştirmek, ilköğretimin görevi ise çocuklara ulusal kimlik duygusu ve Atatürk ulusçuluğu doğrultusunda bilinç kazandırmak olmuştur⁷. Bunun için de Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen eğitim politikalarında, ihtiyaç duyulan insan gücünü yetiştirmede vatandaşlık eğitiminin yaygınlaştırılması önemli görülmüştür. Zaten ilkököl basamağında vatandaşlık eğitimi kapsamında yer alan konuların başlıca amacı, birey olma yolunda ilk adımlarını atmakta olan öğrencilerin öncelikle hak ve sorumluluklarının farkına varmalarını ve bu farkındalık doğrultusunda geleceğin toplumunu inşa eden etkin ve etkili birer vatandaş olmalarını sağlamaktır⁸. Vatandaşlık eğitimi yoluyla okullar, vatandaşlık, demokrasi ve insan haklarıyla ilgili bazı temel kavramların tanıtılmasının yanı sıra insan haklarının korunup uygulanmasıyla ilgili farkındalık, duyarlılık, bilinç, düşünce, tutum ve davranış kazandırmayı da amaçlamaktadır.⁹ Dolayısıyla vatandaşlık eğitimi, siyasal ve sosyal gelişmelerin yanında genel olarak eğitimle ilişki olarak ele alınmaktadır. Bu vatandaşlık eğitimi okullarda çeşitli dersler içerisinde ele alınması yanında ayrı bir ders adı altında da belirli bir dersin konusunu oluşturabilmektedir.

Osmanlı'da vatandaşlık eğitimi kendine ait ayrı bir ders adı altında ilkökullarda yapılmadan önce Kıraat dersleri ve Ahlâk¹⁰ dersleri içerisinde ele

- 6 İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, 4. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2014, s.256.
- 7 Murat Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğitim, Kültür, Sanat", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (415-520), Cem Yayınevi, Ankara, 2002, s.427.
- 8 İrem Pamuk-Akif Pamuk, "Almanya'da Sachunterricht ve Türkiye'de Hayat Bilgisi Ders Kitaplarında Okulda Demokrasi Uygulamalarına Örnek Olarak Sınıf Başkanı Seçimi", *Cumhuriyet International Journal of Education*, C.5, S.2, 2016, s.67.
- 9 Zihni Meryem-Kadir Karatekin-Zafer Kuş, "İlköğretimde Vatandaşlık Eğitimi: Karşılaştırmalı Kuramsal Bir Çalışma", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.32, S.3, 2012, s.798.
- 10 Örneğin 1847'de ilköğretimle ilgili yayımlanan bir Talimatta "Elifba cüzünü okuyup Amme cüzüne başlatılan çocuklara, Elifba cüzünde öğrendikleri kadar yazı, onların okumayı sökmelerine destek olabileceğinden, Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından sağlanacak, dinen ve aklen güzel davranışlar ve yasaklanan kötü davranışlara ilişkin Türkçe kısa güzel Ahlak risalelerinin (kitapçıklarının) okutulmaya başlanması onların güzel ahlak kazanmaları için uygun olur" denilmiştir. Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.5, 1994, s.4.; Sadık Rıfat tarafından yazılan 1847 tarihli "Ahlâk Risalesi" kitabında da olumlu ve olumsuz davranış örnekleri gösterilerek bunlar, toplumsal düzen ve denetim,

alınmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra okullarda bağımsız bir ders olarak okutulan Malumat-ı Medeniye, ilköğretimde çeşitli adlarla¹¹ okutulmuş, bu dersin ahlâk dersi ile ilişkisi dönemin aydınları tarafından tartışılmıştır. Böylece bağımsız bir ders olan Ahlak dersi II. Meşrutiyet'ten sonra zaman zaman Malumat-ı Medeniye dersi ile birlikte ele alınarak Musahabât ya da Malumat tamlaması ile ahlak ve medeni bilgilerin birleştirilmesi suretiyle oluşturulmuş bir ders olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında da varlığını sürdürmüştür.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra okullara ayrı bir ders olarak giren *Malumatı Medeniye* Cumhuriyet'in ilanından sonra da öğretim programlarında farklı isimlerle yer almıştır. TBMM Hükümetleri döneminde de geleceğin yetişkin bireyleri olacak çocukların zihinsel ve bedensel yönden yetiştirilmeleri yanında vatandaşlık eğitimine tabi tutulmalarına da büyük önem verilmiştir. TBMM'nin kuruluşundan sonra, ilk mektepler programının değişmesi hakkında TBMM'de 1922 yılında görüşmeler devam etmiş¹², öğretmenler ve üniversite müderrislerinden alınan görüşler de 1923 yılında Maarif Hakkında Layihalar adıyla kitap olarak basılmış, 1922 yılında TBMM Hükümeti Umur-u Maarif Vekaleti, İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı yayınlanmış, bu programda *Malumat-ı Medeniye* adıyla 3., 4., ve 5. sınıflara haftada 1 ders saati olmak üzere bir ders konulmuştur¹³. 1924'te de Cumhuriyet döneminin ilk müfredat programında 5 yıllık erkek ve kız ilkmekteplerinde her sınıfta birer saat olmak üzere *Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Malumat-ı Vataniye* adıyla ders devam etmiş, birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda *Musâhabât-ı Ahlâkiye* dersleri okutulurken; dördüncü ve beşinci sınıfta *Malumat-ı Vataniye* dersleri okutulmuştur¹⁴.

din, akıl ve insanlık kategorilerinde değerlendirilmiştir. Arzu Meryem Nurdoğan, "*Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2005), s.58.

- 11 Bu ders isimleri: *Musâhabât-ı Ahlâkiye*, *Malumat-ı Medeniye*, *Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye* (Tarihiye ve Medeniye), *Malumat-ı Medeniye ve Ahlâkiye ve İktisadiye*, bazı ders kitaplarının isimlerinden hareketle de *Malumat-ı Medeniye* (Selanikli Faik, 1908), *Malumat-ı Medeniye ve Ahlâkiye* (1911), *Malumat-ı Ahlâkiye ve Medeniye* (İsmail Cezmi, 1912), *Vezaif-i Medeniye* (Ali Seydi, 1328).

- 12 Gelişli, *a.g.e.*, s.124.

- 13 Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bu değişimlerle birlikte 1924 yılına kadar ilkokullar için uygulanan programlarda 1331 (1915) Mekâtib-i İbtidâiye-yi Umumiye Talimatnamesindeki "Mektep Müfredat Programı" varlığını sürdürmüştür. Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985, s.92.

- 14 Maarif Vekâleti, *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340, ss.29-30. *Musâhabât-ı Ahlâkiye* dersinin amaçları 1924 İlk Mektep Müfredat Programında şu şekilde ifade edilmiştir: "Birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda *Musâhabât-ı Ahlâkiye* dersleri, ahlaki esasları çocukların vicdanında canlı bir surette yaşatacak samimi musahabeler şeklinde verilecektir. Muallim bu musahabeler esnasında yüksek ahlak ve fazilet numunelerini gösterecek, büyük milli kahramanların menkıbelerini, büyük alim, muhteri, kaşiflerden bilhassa çocuk kahramanlarının hayat ve faaliyet ve sergüzeştlerini cazip hikâyeler şeklinde anlatacaktır. Çocukların mektep hayatında birkaç sene böyle bir fazilet samimiyet havası içinde ruhen ve fikren yaşamaları, onların ahlaki ve manevi mukadderatı üzerinde çok müessir olur...Bu devrede çocukların mücerred ahlak kaidelerini öğretmekten ziyade kendilerine ahlaki ve içtimai i'tiyadlar kazandırmak lazımdır. Bunun için mektebin maddi ve manevi hayatı, çocuklarda temizlik, intizam, nezaket, doğruluk, tevâün ve tesanüd, güzel ve iyi şeylere karşı muhabbet, vazifeshinaslık gibi i'tiyadları tesis edebilecek bir tarzda tertib ve tanzim edilmelidir."

Cumhuriyet'in birinci yılında eğitim programları konusundaki çalışmalar tamamlanamadığından herhangi bir aksaklığa neden olmamak amacıyla ilk ve orta öğretim okullarının işleyişinde ve müfredatlarında herhangi bir değişim yapılamadığı için, eğitim-öğretim eski içeriği ile olduğu gibi sürdürülmüştür¹⁵. II. Heyet-i İlmiye'de ise bir ilköğretim programı yapılmıştır¹⁶. 1924 İlk Mektep Müfredat Programında derslerde çocuklara hangi ders kitabının verileceği özellikle belirtilmiş, ders kitabı adı belirtilmeyen dersler için öğrencilere kitap verilmemesi istenmiş, II. Heyet-i İlmiye toplantısında kitapsız olarak yürütülecek olan bu tür dersler için öğretmenlere yardımcı olmak üzere rehber kitaplar hazırlanması kararlaştırılmıştır¹⁷. Bu programa uygun yeni ders kitaplarının yazılması sorunu da yeni programlara uygun kitaplar hazırlanuncaya kadar okullarda okutulmasına izin verilen mevcut kitapların Türkiye Cumhuriyeti'nin laik ve ulusal ideolojisiyle çelişmeyecek bir düzenlemeden geçirilerek okutulmasına karar verilmesi şeklinde çözülmüştür¹⁸. Böylece ders kitaplarının yeniden düzenlenmesinde, eski programa göre hazırlanmış olan ders kitaplarının, yeni hazırlanmış olan programda yer almayan konular açısından ayıklanıp yerine eklenen yeni konuları da kapsayacak biçimde tekrar basılması yaklaşımı benimsenmiştir¹⁹.

Araştırmanın Amacı

Ders kitapları, temelde devletin yetiştirmek istediği bireyde görmeyi arzuladığı davranışların somut olarak kendisini gösterdiği, belirlenmiş öğretim programları çerçevesinde içeriği oluşturulan öğretim materyalleridir. Ders kitaplarının ayrıntılı incelenmesi sonucunda; eğitim politikaları içerisinde dinamik bir süreç olan öğretim programı öğelerinin (hedef, içerik, eğitim durumları ve değerlendirme) çocuk açısından nasıl ele alındığı, ilgili öğretim programının yansımalarının nasıl gerçekleştiği, bireyi yetiştirmede hâkim olan uygulamaların ve fikirlerin çeşitli boyutlarının neler olduğu ortaya

Maarif Vekâleti, *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340, ss.29-30.

15 Erdal Aslan, "Osmanlı'nın "Mekatib-i İptidaiye"sinden Türkiye Cumhuriyeti'nin "İlk Mektepler"ine Geçişte Tarih Programlarında Değişim", *Ankara Üniversitesi Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.12, S. 48, 2011, s.753.

16 Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.63.

17 Erdal Aslan, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İlkokullarda İzlediği...*, s.725.

18 Erdal Aslan, "Türkiye Cumhuriyetinin İlk Ders Kitapları", *Eğitim ve Bilim*, C.35, S. 158, 2010, s.220. Cumhuriyetin ilk yıllarında ders kitapları hazırlanması konusunda Milli Eğitim Bakanı Vasıf Bey 8 Kasım 1924'te TBMM'de yaptığı konuşmada şöyle demiştir: "...İptidai kitaplarının hepsini yeniden hazırlamaya imkan yoktu. Bazı milli eserlerimiz milli tarih kitaplarımız vardır ki, onların içindeki Cumhuriyet'in ruhu esasine muhtelif fıkralar kaldırıldıktan sonra, bu süre için yetiyecekti. ... Bunun için on sekizi müteceviz komisyon teşkil ettirdim ve bu esasları en sahibi selahiyet arkadaşlar hazırladılar, bitirdiler. Bugün Türkiye Cumhuriyeti mekteplerinde bu esaslar dahilinde hazırlanan kitaplar okunmaktadır." Aktaran, Erdoğan Başar, "Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Bakanları ve İcraatlarının Değerlendirilmesi (1920-1960)", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998), s.155.

19 Erdal Aslan, *a.g.e.*, s.219.

çıkarılabilmektedir. Dolayısıyla ders kitabındaki metinlerin vermek istediği mesajlardan hareketle ders kitabının yazıldığı dönemde, okullarda yetiştirilen çocuktan istenilen özellikler belirlenebilecektir. Bu çerçevede araştırmanın amacı Cumhuriyet'in ilk yıllarında vatandaşlık ve ahlak eğitimi ile doğrudan ilgili bir ders kitabı olan okullarda kaynak ders kitabı olarak kullanılan *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye* adlı eserin incelenmesidir.

Araştırmanın Yöntemi

Tarihsel araştırma niteliğindeki bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yaklaşımı kullanılmıştır. Doküman inceleme yöntemi yaygın bir şekilde yazılı belgeleri kategorize etmek, tahkik etmek, yorumlamak ve fiziksel kaynaklardaki kısıtlamaları tanımlamak için kullanılan tekniktir²⁰. Araştırmanın verileri, Cumhuriyet'in ilk ders kitaplarından birisi olan *“Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye”* adlı eser incelenerek elde edilmiştir. Doküman incelemesinde elde edilen dokümanların araştırmada kullanılacak tüm veri setini oluşturması durumunda dokümanların araştırmanın amacına göre kapsamlı bir içerik analizine tabi tutulması gerekir²¹. Bu amaçla ders kitabındaki metinler içerik analizine tabi tutulmuştur. Her bir musahabenin²² hangi değeri vermek istediği içeriğinden ve kullanılan kavramlardan hareketle belirlenmiştir. İçerik analizi, bir veya bir dizi metin içerisinde belli kelimelerin, kavramların varlığını belirlemeye ve bunların bağlam ilişkilerini incelemeye yarayan bir araştırma metodudur²³. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır²⁴. İçerik analizinde verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması aşamaları izlenmiştir²⁵. Bulguların sunumu sırasında alt temalara ilişkin ders kitabından alınan doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgular *“Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye ile ilgili genel bilgiler, Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye’de öğretim yaklaşımı, Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve*

20 Geoff Payne-Judy Payne, *Key Concepts in Social Research*. Sage Publications, London, 2004, s.60.

21 Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 9. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2013, s.227.

22 Musahabe sözcüğü *“ (Arapça sohbet, çocukluk biçimi musâhabât), söyleşi, bir konu üzerinde değerlendirme”* anlamına gelmekte olup musâhabât sözcüğü ise *“konuşmalar, sohbet etmeler”* anlamında kullanılır. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006, s.1136.

23 Fatma Acun, *“Muhteva Analizi Metodu ve Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarında Kullanımı”*, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.22, S.1, 2005, s.27.

24 Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *a.g.e.*, s.259.

25 *A.g.e.*, ss.259-260.

Medeniye’de bireye kazandırılmak istenilen özellikler” olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir.

1. Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye ile İlgili Genel Bilgiler

Mithat Sadullah tarafından 1340 (1924) tarihinde yazılan ve İstanbul’da Necm-i İstanbul Matbaası’nda basılan “Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye” adlı eser 80 sayfadan oluşmaktadır. Eserin kapağında en üstte *birinci kısım ve devre-i evveli birinci sene* ibareleri yer almakta, kitabın isminden sonra “Maarif Vekalet-i Celilesince bilumum mekâtibe kabul olunmuş ve millî inkılabımızdan sonra ta’dil ve tashih edilerek yeniden tab’ edilmiştir” ifadesi bulunmaktadır (Kitap kapağı için bakınız Ek-1). Bu ifadelerden anlaşıldığına göre kitap ilkokullarda okutulması için Maarif Vekâleti tarafından onaylanmış ve Cumhuriyet’in özüne uymayan konular açısından ayıklanıp gözden geçirilerek basımı yapılmıştır.

Eserin dış kapağında *muharriri* kelimesi yer almasına rağmen isim belirtilmeden sadece “Mekteb-i Hukuk mezunlarından ve Galatasaray Lisesi muallimlerinden” ifadesine yer verilmiş, iç kapakta ise Muharriri kelimesinden sonra Mithat Sadullah ismi belirtilerek hemen altına ilk sayfada verilen yazarı tanımlayıcı bilgilere aynen yer verilmiştir. Eserin dış kapağındaki yazı ve çizimlerde kırmızı renk tercih edilirken iç kapak siyah renkte basılmıştır. Her iki kapakta da İstanbul’a ait iki farklı çizim yer almaktadır. Seksen sayfalık *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*’nin 74 sayfası konulara ayrılmıştır. Kitapta konuların anlatımı beşinci sayfadan başlamakta, numaralandırılmayan diğer ilk dört sayfada ise, bir iç kapak, yazar tarafından “Muazzaz Meslektaşlarıma” hitabıyla başlayan “Birkaç Söz” başlıklı bir yazı yer almaktadır. Kitabın 80. sayfasında ise içindkiler kısmına yer verilmiştir. Kitapta toplam 39 musahabeye yer verilmiştir. Sözü edilen musahabeler resimlerle anlatılan hikayeler, fabllar, şiirler ve bilgilendirici okuma parçalarından oluşmaktadır (Kitap iç sayfaları için bakınız Ek-2). Ayrıca 72. sayfada milli mücadeleden sonra İstanbul’da yapılan şenliklerde konuşan Salih Saim isimli bir çocuğun konuşma metnine de yer verilmiştir. Kitapta yer alan metinler yer alma sırasına ve sayfa numarasına göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3. Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye’de Yer Alan Metinler

Sıra Nu.	Başlık	Sayfa Nu.
1	Anamızı Babamızı Sevmeliyiz	5
2	Nihat’ın Annesi	7
3	Büyüklerle Hürmet	9
4	Kardeşlerimizi Sevmeliyiz	10
5	Arkadaşlarla Kavga Etmemeli, Arsız Çocuklarla Oynamamalı	12
6	Başkasına İftira Etmemeli	15
7	Tehlikeli Oyunlardan Sakınmalı	17

8	Vazifeye Dikkat	19
9	Çalışan Kazanır -Ağustos Böceği ile Karınca-	21
10	Tembellikten Sakınmalı, Bugünün İşini Yarına Bırakmamalı	24
11	Çalışkanlık, Tembellik Fenalığı	25
12	Çalışmak Bir Definedir	27
13	Arkadaşların Defterlerine Kalemlerine Dokunmamalı	29
14	Terli İken Su İçmemeli	31
15	Muhtaçlara Fakirlere Yardım Etmeli	33
16	Doğru Olmalı -İki Komşu-	35
17	Kardeşlik	37
18	Müsrif Olmamalı	38
19	Obur Olmamalı	40
20	Mağrur Olmamalı	41
21	İnsanlar Birbirine Lazımdır	43
22	Başkasının Hakkında Fena Söz Söylememeli	46
23	Kuzu İle Kurt	47
24	Söz Dinlemeli ve Dikkatli Olmalı	49
25	Örümcek İle İpek Böceği -Ahlak Efsanelerinden-	51
26	Çiçeklere Ağaçlara Dokunmamalı	52
27	Emanete Hıyanet Etmemeli	54
28	Bayrak	56
29	Memleketimizi ve Hemşerilerimizi Sevmeliyiz	57
30	Milli Âdetlerimize Riayet Etmeliyiz	59
31	Geç Olsun Güç Olmasın Değil, Güç Olsun Geç Olmasın	61
32	Yolda Bulunan Şeyi Sahibine Vermeli	63
33	Sancağımıza Hürmet Etmeliyiz	65
34	İntikam -Tahkir Edilen Bir Derviş-	67
35	Kin Garez Bağlamamalı	70
36	Bir Nutuk	72
37	Allah (Celle Celâlühü)	73
38	Sigara İçmemeli	75
39	Temiz Olmalı	77
40	Hayâ	78

Yukarıdaki tabloda isimleri verilen bazı metinlerin başlıkları doğrudan metin içinde geçen olay ya da kahramanlar ile ilgili iken bazı metinlerde verilmek istenen mesajın kendisi başlık olarak seçilmiştir. Metin başlıklarının çoğunda gereklilik kipi ya da emir kipinin kullanılması dikkat çeken unsurlardan birisidir. Bu metinlerden beşi manzum türdedir. Manzum parçaların sonunda kime ait olduğu belirtilmiştir. Bu manzum metinler Tevfik Fikret adıyla “Çalışan Kazanır”, İbrahim Alaaddin adıyla “Çalışmak Bir Definedir”, Ahmet Cevad adıyla “Örümcek İle İpek Böceği” (şiirin sağında altı çizili olarak “Ahlak Efsanelerinden” ifadesi yer almıştır), İsmail Hikmet adıyla “Bayrak” ve Sabri Cemil adıyla “Allah (Celle Celâlühü)” başlıklı metinlerdir.

Eserin ilk sayfalarında Mithat Sadullah, “Muazzez Meslektaşlarıma” hitabıyla öğretmenlere kitap ve kitabın derslerde kullanımı hakkında bilgiler vermiştir. Kitabın yazılmasında dikkat edilen hususlar “Mekâtib-i İbtidaiyenin

bütün edvâr-ı tahsilıyyesi için tertip olunan müfredat programındaki musâhabât-ı ahlâkiyye (diniye, tarihiye, medeniye) mebâhusini ihtiva etmek üzere vücuda getirilen şu kitaplar, bu yolda yazılan birçok eserler tetkik ve edilip hissiyât ve a'nanelerimize uygun bir şekilde yazılmıştır"²⁶ cümleleri ile dile getirilmiştir.

Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Medeniye adlı eserden anlaşıldığına göre bu ders ile öğrenciye kazandırılmak istenilenler ise;

Öğrencinin hayatta kendisine lazım olacak nitelikleri ve bilgileri elde etmesi,

Öğrenciye en önemli medeni ve toplumsal bilgileri kazandırma,

Öğrencilerin okulun ilk yıllarında gördükleri şeyleri incelemeye ve düzenli yaşamaya alışmalarını sağlama,

Öğrencileri düşünmeye sevk etme,

Öğrencilerin fikirlerini serbestçe ifade etmeleridir.

Kapağında "...Millî inkılabımızdan sonra ta'dil ve tashih edilerek yeniden tab' edilmiştir" ifadesi bulunan kitabın iç sayfalarında "*Çocuklar hepimiz iştmişsinizdir ki eskiden memleketimizde hürriyet yoktu. Hep hafiyelik ve istibdat vardı... O zaman padişahın adamları istedikleri şeyi yaparlardı. Kanun ve adalet tanımazlardı*"²⁷ ifadeleri ile Cumhuriyet öncesi dönem betimlenmiş, metin altında yer alan sorulardan birisinde "*Anadolu'yu düşmanlardan kim kurtardı?*" sorusu sorulmuş ve Anadolu'nun bağımsızlığını kazanması ile ilgili olarak "*Başta Mustafa Kemal Paşa babamız olduğu halde en küçük neferine kadar cümlesi var olsunlar*"²⁸ şeklindeki bir çocuğun konuşmasına yer verilerek Mustafa Kemal Atatürk'e yer verilmiştir.

2. Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Medeniye'de Öğretim Yaklaşımı

Mithat Sadullah tarafından yazılan ders kitabında hikâyeler, fabllar, şiirler ve bilgilendirici okuma parçalarından oluşan metinler yer almaktadır. Metinlerin seçiminde yazarın ifadesi ile "*hayatı hakikiye-i milliyemiz*" den olmasına dikkat edildiği belirtilen kitapta çocuğun seviyesine uygun olarak çizimlerin/görsellerin konulması ihmal edilmemiştir. Kitapta takip edilen temel öğretim yaklaşımı yazar tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

"Malumatı medeniye tedarisatı, sarf, nahiv, hesap tedarisatı kadar güç değildir. Yalnız -her şeyde olduğu gibi bunun için de- güzel bir usul takip etmek lazımdır. Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Medeniye dersleri çocuğu bilâmüşkilat ailesinden mektebe, mektepten hayat-ı içtimaiyye geçirebilecektir. Zaten çocuğun zekâsını ve hafızasını

26 Mithat Sadullah, "*Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Medeniye*", Necm-i İstanbul Matbaası, İstanbul, 1340, s.3.

27 A.g.e., s.67.

28 A.g.e., s.72.

yormamak için bütün mübâhisin hulâseten bildirilmesi muvafık görülmüştür.”²⁹.

Yukarıda ifade edildiği gibi *Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye* dersleri aracılığı ile öğrencinin aile ve okul arasındaki ilk ilişkiyi kurması istenmiş, ders içerisinde de çocuğun zekâsını ve hafızasını yormamak için konuların özünü vermek esas kabul edilmiştir. Bu amaçla kitapta her bir musahabenin sunumunda öncelikle büyük harflerle başlığı yazılmış, başlığın hemen altında metne yer verilmiş, bazı metinlerden sonra “*Hülâsa, Bellenilenecek Fikirler ve Musahabe İçin Sualler*” bölümü yer almıştır. Bazı musahabelerde hülâsalara ve sualler kısmına yer verilmemiş, bazılarında ise bir sonraki musahabe ile birlikte değerlendirilebilmiş, ayrıca her bir musahabenin resimlendirilmesine dikkat edilmiştir.

Kitapta, musahabe adı verilen okuma parçalarının özü ise kural ve ahlaki söyleşi/konuşma olarak nitelendirilmiştir. Kitapta bu durum “*Birinci, ikinci ve üçüncü kitaplar -mezkûr programdaki mevzular üzerine- hikâyeye tarzında kavaid ve musahabât-ı ahlakiyeyi havidir*” şeklinde dile getirilmiştir. Farklı türden musahabeler (hikâyeye, fabl, bilgilendirici metin) aracılığı ile de ahlak esasları olarak belirtilen ilkelerin kazandırılması esas kabul edilmiştir. Belirlenen bu ilkelerin musahabe yoluyla anlatımı yanında her bir musahabenin ana fikri yazar tarafından *Hülâsa* başlığı altında ayrıca belirtilmiştir. Hülâsa bölümlerinin kitapta yer alması yazar tarafından “*Her sohbetten sonra adeta en önemli ahlak kanunlarından ibaret olan birtakım hulasalar kitaba konulmuştur. Şakirtler bunları mümkün merteye düzgün bir surette söylemelidir ki o ahlak esasları zihinlerinde temerküz etsin*” ifadeleri ile açıklanmıştır.

Dersin işlenişinde yazar tarafından öğretmenlere önerilen yöntem ise “*Muhasebeler, hikayeler evvela muallim tarafından şevk-âver (coşku veren, neşe katan) bir lisanla gayet canlı bir surette anlatılmalıdır. Şakirdânın kitabı kapattıktan sonra o musahabenin aksâm-ı mühimmesini nakledebilmeleri için bunları, talebenin gayet dikkatli okumalarını temin etmelidir.*”³⁰ şeklinde ifade edilmiştir. Öğretmenin anlatımı ve öğrencinin okuması yanında anladığını karşıya ifade etmesi ve konu hakkında farklı açılardan çocuğu düşündürme ve konuşmasını sağlama esas kabul edilmiştir. Bunun için de bazı musahabelerden sonra *Musahabe İçin Sualler* başlığı altında sorulara yer verilmiştir. Sorular bölümü ile öğrencide kazandırılmak istenilenler “*söylenilen hikâyeyi, izah edilen bir bahsi veya telkin olunan fikirleri şakirdin iyice anlayıp anlamadıklarını keşfolunmak için bazı bahislerin altına sorular konulmuştur. Mamefih muallimler böyle daha birçok sorular tertip ederek talebeyi düşünmeye ve söylemeye alıştırlar.*”³¹ cümleleri ile dile getirilmiş, kitapta yer verilen sorular yanında öğretmenin farklı sorular da sorabileceği belirtilerek öğretmene esneklik tanınmış, öğrencinin düşünmeye ve konuşmaya teşvik edilmesi istenmiştir.

29 A.g.e., s.4.

30 A.g.e., s.3.

31 A.g.e., s.4.

Öğrencinin kendisini ifade etmesi kitapta öğrenciye kazandırılmak istenilen becerilerden birisi olmuştur. Bu becerinin eksikliği kitapta "... Mekteplerde, yavrularımızın en ziyade bildikleri şeyleri bile, maatteessüf, serbestçe söyleyemedikleri görülmektedir. İşte bu dersler çocuklara aynı zamanda bir meleke-i takrir ve hitabet de verecektir."³² ifadeleri ile dile getirilmiştir. Bu beceriyi geliştirmek için de düz yazı yanında şiirler de bir araç olarak görülmüştür. Aynen düz yazı metinlerinde olduğu gibi şiirlerde de öncelikle öğretmenin şiiri okuması ve açıklaması Mithat Sadullah tarafından "*Derslerin aralarına konulan küçük şiirler muallim tarafından ayrı ayrı izah edildikten sonra, o manzumenin heyet-i umumiyesinden ne anladıkları sorulmalıdır ve böylece şakirdânın öğrendikleri şeyleri kendi lisanlarıyla anlatmalarına gayret etmelidir.*"³³ cümleleri ile ifade edilmiştir.

*Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'*de öğretmenin anlatımı yanında soru-cevap yöntemi izlenen temel öğretim yaklaşımıdır. Kitapta yer alan sorular ile öğrencilerin hem sunulan metni iyice anlamaları hem de kendilerini ifade etmeleri amaçlanmıştır. Bu bağlamda ders kitabında yer alan sorular incelendiğinde cevabı metin içerisinde yer alan sorular yanında cevabı metin içerisinde yer almayan sorulara da yer verildiği görülmektedir. Kitapta öğrencilere sorulacak 171 soruya yer verilmiştir. Bu soruların büyük bir bölümü metni anlamaya yönelik metin karakterleri, olaylar, yer, zaman vb. basit seviyeli düşünme becerileri gerektiren sorular iken³⁴, daha az yer tutmakla birlikte metne dayalı ya da metinden bağımsız olarak yorum gücünü kullanmaya yönelik sorulara³⁵ da yer verilmiştir. Kitapta ayrıca bir metin içerisinde resim yorumlama sorusu yer almıştır³⁶.

3. Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'de Bireye Kazandırılmak İstenilen Özellikler

*Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'*de öğrencilere kazandırılmak istenilen vatandaşlık ve ahlak eğitimi ile ilgili temel değerleri belirlemek için her bir metin içerik analizine tabi tutulmuştur. Kitapta yer alan metinlerin içeriklerinin incelenmesi sonucu oluşan içerik analizi tablosu aşağıda gösterilmiştir:

32 A.g.e., s.4.

33 A.g.e., ss.4-5.

34 Bu kategorideki bazı sorular şunlardır: *Babanızı sever misiniz? Annenizi sever misiniz? Onlar sizin için ne yaparlar? Babanız sabahleyin eoden çıktığı zaman nereye gider? Vedat ile Semih nereye gidiyorlardı? Ne gördüler? İhtiyarın hali nasıldı? Doğruluk nedir? Bu misaldeki terazi ne demektir? Demir ve tahta olmasa tahta ve kürek yapılabilir mi? Balkan Muharebesi ne zaman oldu? Bize fenalık eden milletlerden intikam almak lazım mıdır?*

35 Bu kategorideki bazı sorular şunlardır: *Üzüm üzüme baka baka kararır derler bu ne demektir? Vatana karşı ne gibi vazifeleriniz vardır? Vatanımızı niçin severiz? Kuvvetli olanlar zayıfları ezmeli midir?*

36 "İnsanlar Birbirine Lazımdır" başlıklı metinde "Yukarıdaki resimde neler görüyorsunuz?" şeklinde bir soru sorulmuştur.

Tablo 4. Resimli Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye’de Değerler

Musahabe Başlığı	Verilen Birincil Değer	Değerin Türü	%
Anamızı Babamızı Sevmeliyiz	Aileye önem verme	Bireysel Gelişim	76.9
Nihat’ın Annesi			
Büyükklere Hürmet			
Kardeşlerimizi Sevmeliyiz	Doğruluk		
Arkadaşlarla Kavga Etmemeli, Arsız Çocuklarla Oynamamalı			
Başkasına İftira Etmemeli			
Başkasının Hakkında Fena Söz Söylememeli	Dürüstlük		
Yolda Bulunan Şeyi Sahibine Vermeli			
Emanete Hıyanet Etmemeli	Çalışkanlık		
Geç Olsun Güç Olmasın Değil, Güç Olsun Geç Olmasın			
Çalışan Kazanır -Ağustos Böceği ile Karınca-			
Tembellikten Sakınmalı, Bugünün İşini Yarına Bırakmamalı			
Çalışkanlık, Tembellik Fenalığı			
Çalışmak Bir Definedir	Sorumluluk		
Arkadaşların Defterlerine Kalemlerine Dokunmamalı			
Vazifeye Dikkat	Sağlığa dikkat etme		
Terli İken Su İçmemeli			
Obur Olmamalı			
Söz Dinlemeli ve Dikkatli Olmalı			
Tehlikeli Oyunlardan Sakınmalı			
Sigara İçmemeli	Ütanma duygusu		
Hayâ			
Temiz Olmalı	Temizlik		
İntikam -Tahkir Edilen Bir Derviş-	Ruhsal iyilik hali		
Kin Garez Bağlamamalı			
Muhtaçlara Fakirlere Yardım Etmeli	Yardımsızlık		
Çiçeklere Ağaçlara Dokunmamalı	Çevre bilinci		
Mağrur Olmamalı	Gururlu olmama		
Müsrif Olmamalı	Tutumluluk		
Örümcek İle İpek Böceği -Ahlak Efsanelerinden-	Faydalı olma		

Doğru Olmalı -İki Komşu-	Haklara saygı	Toplumsal Uyum	20.5
Kuzu İle Kurt			
Kardeşlik	Yurttaşlık sorumluluğu		
İnsanlar Birbirine Lazımdır	Dayanışma		
Bayrak	Vatanseverlik ve bayrak sevgisi		
Memleketimizi ve Hemşerilerimizi Sevmeliyiz			
Sancağımıza Hürmet Etmeliyiz			
Milli Âdetlerimize Riayet Etmeliyiz	Âdetlere bağlılık		
Allah (Celle Celâlühü)	İman	Dini İnanç	2.6

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi *Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*'de okula yeni başlamış olan bireye okul aracılığı ile kazandırılmak istenilen ilk vatandaşlık ve ahlak eğitimine ilişkin bilgiler "*bireysel gelişim, toplumsal uyum ve dini inanç*" ile ilgili değerleri kazandırma kategorilerinde ortaya çıkmıştır. Kitapta bireysel gelişim ile ilgili değerlere %76.9 oranında yer verilerek bütün değerler içerisinde en fazla önem atfedilen bir konu olmuştur. Bu kategoride yer alan vatandaşlık ve ahlak eğitimi değerleri "aileye önem verme, doğruluk, dürüstlük, çalışkanlık, sorumluluk, sağlığa dikkat etme, utanma duygusu, temizlik, ruhsal iyilik hali, yardımseverlik, çevre bilinci, gururlu olmama, tutumluluk ve faydalı olma"dır. Bu bireysel gelişim değerleri içerisinde çalışkanlık, aileye önem ve sağlığına dikkat etme daha fazla önem verilen konular olmuştur.

Kitapta "*toplumsal uyum*" kategorisi %20.5'lik bir yer tutmuştur. Bu kategoride de haklara saygı duyma, yurttaşlık sorumluluğu, dayanışma, vatanseverlik, bayrak sevgisi ve milli âdetlere bağlılık vurgulanmıştır. *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*'de inanç konusu da yer almış, kitapta %2.6'lık bir oranda da dini değerler ve inanç esasları konusuna yer verilmiştir.

Kitapta yer alan bütün değerlerin kazandırılmasında okula devam konusu işlenmiş, "mektepli çocuk" tanımlamasına önem verilmiş, seçilen örneklerde okul yer almıştır. Mektepli çocuğun vazifeleri ise "*çalışmak, öğretmenleri ile büyüklerinin sözlerini dinlemek, sınıfta uslu durmak, arkadaşları ile iyi geçinmek ve temizliğe dikkat etmek*" olarak sıralanmıştır.

Mektepli çocuk yanında istenilen birey tipinde "*terbiyeli çocuk*" imgesi de dikkat çekmektedir. İletilmek istenilen mesajların doğrudan verildiği bölüm olan *Hülâsa* kısımlarında doğrudan *terbiyeli çocuk* ifadesi kullanılarak böyle bir çocuğun şu özelliklere sahip olması istenmiştir.

Terbiyeli bir çocuk arkadaşları ile daima iyi geçinir. Hiç kimsenin kalbini kırmaz.

Terbiyeli bir çocuk hiç kimse için fena bir söz söylemez.

Terbiyeli bir çocuk çakı ile sıraları kesmez, duvarları ve döşeme tahtalarını kurşun kalemle kirletmez, yerlere kâğıt atmaz ve tükürmez.

Terbiyeli bir çocuk sofrada “ben bu yemeği istemem. Bu da yenir mi ya?” gibi sözler söylemez. Sofrada ne bulursa onu istekle yer.

Aşağıda *Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*’de vatandaşlık ve ahlak eğitimine ilişkin öne çıkan “*bireysel gelişim, toplumsal uyum ve dini inanç*” kategorileri alt temaları ile birlikte değerlendirilmiştir.

Bireysel Gelişim

Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye’de bireysel gelişim sağlıklı bir bedene sahip olma yanında ruhsal ve ahlakî gelişim olarak ele alınmıştır. Kitapta yetiştirilmek istenilen bireyde bireysel olarak geliştirilmek istenilen davranışlar ve verilmek istenilen değerler aile birliği, doğru olma, dürüst olma, çalışkan olma, sorumluluk sahibi olma, sağlıklı olma, temiz olma, tutarlı olma, yardımsever olma, çevreye duyarlı olma, tutumlu olma, gururlu olmama ve insanlara faydalı olma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kategoride yer alan değerler içerisinde “aileye önem verme, çalışkanlık ve sağlığa dikkat etme” diğerlerine göre daha fazla tekrar eden değerler olmuştur.

Aileye Önem Verme

Musâhabât-ı Ahlâkiye dersi çocuğun okula başladığı ilk yıllarda karşılaştığı bir ders olması dolayısıyla aile birliği üzerinde durulan ilk konu olmuştur. Kitabın ilk metni de mini mini, terbiyeli ve ailesini seven bir çocuk olan Nihat’ın hikayesi ile başlamıştır. Aile bireyleri arasındaki sevgi, saygı ilk musahabe olarak çocuğa okutulan “*Anamızı Babamızı Sevmeliyiz*” başlıklı metinde babasının ailesi için çalışmaya gittiği, “*Nihat’ın Annesi*” başlıklı hikâyede annesinin Nihat için fedakarlığı, “*Kardeşlerimizi Sevmeliyiz*” başlıklı hikâyede kavga eden kedi köpek karşılaştırması ile aile bireyleri olarak kardeşlerin birbirini sevmesi şeklinde sunulmuştur. “*Büyüklere Hürmet*” başlıklı bilgilendirici bir metinde ise aile kavramı içerisinde büyük anne ve büyük baba da katılmış, akrabalara da saygı gösterilmesi aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

“Büyük anamız büyük babamız ailemiz arasında en ziyade hürmet etmeye mecbur olduğumuz kimselerdir. Şimdi anamızın babamızın bizi büyütüp besledikleri gibi onlar da vaktiyle anamızı babamızı yetiştirmişlerdir. Onların sözleri bizce pek kıymetli olmalıdır. Çünkü hepimizden yaşlı ve tecrübelidirler. Bizi çok severler ve daima bizim iyiliğimizi düşünürler. Büyük babamızdan

büyük annemizden başka amca, hala, dayı ve teyze gibi bütün büyüklerimizde hürmet ve itaat etmeliyiz. Onları hiçbir zaman gücendirmemeliyiz. Bayramlarda, kandillerde ziyaretlerine gidip ellerini öpmeliyiz.”³⁷

İlgili metinlerin *Hülasa* bölümlerinde aile konusunda öğrencilere verilen nasihat ve bilgilendirmeler ise “*Annemiz, babamız bizi severler; bizi büyütmek için pek çok zahmet çekerler. Annemiz bizim rahat etmemiz için her gün uğraşır, yorulur. Babamız da bize lazım olan şeyleri almak için daima çalışır. Annemizi babamızı çok sevmeliyiz.*” cümleleri ile dile getirilmiştir.

Çalışkanlık

Toplumlarda istenilen bir özellik olan ve zaman zaman farklı anlamlar yüklenerek niteliği belirlenen çalışkanlık, *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniyé*'de üzerinde en fazla durulan konulardan birisi olmuştur. Kitapta yer alan örneklerde iyi çocukların özelliği çalışkan olması, kötü çocukların özelliği ise tembel ve haylaz olmalarıdır. Çalışkanlık teması *Ağustos Böceği ile Karınca* şiirinde çalışan kişinin başkasına muhtaç olamayacağı şeklinde ele alınırken, *Tembellikten Sakınmalı, Bugünün İşini Yarına Bırakmamalı* başlıklı metinde ise çalışmayı sevmeyen ve hiç çalışmayan Cemal'in on sekiz yaşında geldiğinde annesinden sonra babasının da ölmesi üzerine miras kalan malları da satarak ve gene çalışmaması sonucu sokaklarda sürünmeye başlaması hikayesiyle çalışmanın hayat boyu gerekliliği ifade edilmiştir. Çalışkanlığın ders kitabını okuyan öğrenci açısından kısa vadede ne ifade etmesi gerektiği ise okul derslerine çalışma ve tembellik yapma zıtlığı üzerinde ele alınmıştır. *Çalışkanlık, Tembellik Fenalığı* başlıklı metinde ders çalışmanın sıkıcı olduğunu düşünen çocuğa babasının “*Acaba bir çocuk için her gün mektebine giderek derslerine çalışmaktan daha güzel daha şerefli bir iş var mıdır?*” şeklinde bir soru ile okula devam ve çalışkan olma fikri şerefli bir iş olarak betimlenmiştir. Aynı metnin *Hülasa* kısmında çalışma ile ilgili şu öz bilgiler verilmiştir: “*Yaşamak için çalışmak lazımdır. Çalışmadan bir şey kazanılmaz. Mektepte çalışmaya alışanlar büyüdükları zaman mutlaka iyi bir iş sahibi olurlar. Tembellik insanın başına türlü türlü fenalık getirir. Tembel çocukları kimse sevmeyiz.*”

Çalışma temasının ele alındığı bir diğer metin olan *Çalışmak Definedir* başlıklı manzum metinde çocuklarına yakında öleceğini tarlalarında hazine olduğunu söyleyen babanın hazine olmadığı halde onu aramaları için çocuklarını çalıştırması hikaye edilmiş ve metin “*Hazine yoktur ama asıl hazine çalışmaktır*” öğüdü ile tamamlanmıştır. Bunun yanında kitapta geç olsun güç olmasın değil güç olsun geç olmasın sözünün doğruluğunun da çalışmak üzerinden öğütlenmesi görülmektedir.

37 A.g.e., s.9.

Sağlığa Dikkat Etme

*Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'*de üzerinde sıklıkla durulan bir diğer konu da sağlıklı olmaya verilen önemdir. Sağlığına dikkat etme, terli iken su için Hayri'nin fena bir hastalığa tutulup ağrılar sancılar içinde kıvrınması, her gün doktorun eve gelip "acı" ilaç ve haplar vermesi ve birkaç hafta sonra iyileşmesi, okul çıkışı eve erken gitmek için hareket halindeki tramvaya binmeye çalışan Behçet'in bunu başaramayarak sürüklenmesi, kendisine ve başkasına zarar verecek oyunlardan sakınılması gerektiği okulda yaptığı kayık maketini dereye yüzdürmek isteyen pek küçük Nezihe'nin ablası Behiye tarafından nazikçe uyarılması buna ikna olan küçük kardeşinin sevinerek teşekkür etmesi hikayeleri ile ele alınmıştır. Bunun yanında sigara içmenin zararlarının anlatıldığı parçada öncelikle sağlık açısından zararlı olduğu doktorların da bu şekilde düşündüğü ile pekiştirilmiş, sigara bedensel ve çevresel zararları ile ele alınmış, sigara içen kişiler ise istenmeyen kişiler olarak "...Üzerimize sinen bu fena kokuyu duyanlar bizi de "tütün içiyor" zannederek yanımızdan kaçarlar." şeklinde bir nitelendirme ile yer almıştır.

Sağlıklı bedensel gelişimin beslenme ile de bağlantılı olarak ele alındığı kitapta öğrencilere beslenmelerine dikkat etmeleri *Obur Olmamalı* başlıklı metnin sonunda "*Çocuklarım, oburluk fena bir huydur. Oburlar mide hastalığından kurtulamazlar. Hasta olmamak isteyen çocuklar lüzumundan fazla bir şey yememelidirler*" öğüdü ile dile getirilmiştir.

Toplumsal Uyum

Kitapta çocuğun bireysel gelişiminden sonra üzerinde durulan ikinci konu sosyalleşme bilincidir. Sosyalleşme bilinci kazanma "toplumsal ilişkiler ve birlikte yaşamda uyum" bağlamında ifade edilmiştir. Bireyin sosyalleşme bilinci kazanması, insanların haklarına saygı duyma, sorumluluk bilinci, dayanışma içinde olma, vatansever olma, bayrağını sevme ve adetlere bağlı olma değerleri üzerinden aktarılmıştır.

*Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'*de doğrudan toplumsal uyum konusunun işlendiği metinler hak, yurttaşlık sorumluluğu, dayanışma ve vatan bayrak sevgisi şeklinde bir sıralama ile ele alınmıştır. Bu sıralamada ilk olarak ifade edilen toplumsal yaşamda hakların varlığı fikri "*İki Komşu*" başlıklı hikâyenin *Hülâsa* bölümünde verilen "*Başkalarının hakkını tanımayı öğreniniz. Bu suretle doğru olursunuz.*" öğüdü ile birbirine hakaret eden iki kişinin, altından yapılmış büyük bir terazi önünde duran hâkimin önüne gelip birbirlerini şikâyet etmeleri, her iki şikâyetin de teraziye birkaç dirhem konulması ile eşit gelmesi ve hâkimin: "*Görüyorsunuz ya, terazi sizin kabalıklarınızın müsavî olduğunu söylüyor. Evlerinize gidiniz fairesiz şeylerle uğraşmayınız. Daima güzellikle geçinmeye çalışınız.*" sözü ile bitirilerek verilmiştir. Hak kavramının tanımlamasında "doğruluğa

önem verilen bir şehir, terazi, hâkim, davacı ve davalı” kavramlarının kullanılması tercih edilmiştir. Toplumsal hayatta karşılıklı saygı ise “güçlü ve zayıf zıtlığı” içerisinde “Kuzu ile Kurt” fablından hareketle aç, zalim, gaddar kurdun dereden su içen çaresiz küçük bir kuzuyu suyunu kirlettiği ve de hakkında kötü söz söylediği gerekçesi ile dişlerinin arasına alarak ormanda parçalaması hikâye edilerek “*kuvvetli olanlar zayıfları ezmeli midir?*” sorusu ile pekiştirilerek ele alınmıştır.

Başkaları fikri, toplumda birlikte yaşamada *kardeş gibi olma* ve toplumsal hayatta iş bölümünün varlığı ile *insanların birbirine muhtaç olduğu* anlayışı ile pekiştirilmiştir. Bunun için “*Kardeşlik*” başlıklı şiirde hayatta kişinin en yakınları dahil olmak üzere insanları karşı karşıya getiren hislerin olduğu belirtilerek bu tür hislerin kardeşliği bozmaması gerektiği ve “*El ele ver kardeş yaşa, yaşadıkça sevil/Kardeş Allah vergisidir. Bunu düşün bunu bil*” mısralarıyla ifade edilmiştir.

Toplumun işleyişi ile ilgili bilgilendirmelerin yapıldığı “*İnsanlar Birbirine Lazımdır*” başlıklı metinde ise toplumsal hayatta insan ilişkilerinin meslekler üzerinden karşılıklı bağımlılığı aşağıdaki şekilde sunulmuştur:

“Evet yavrum, insanlar birbirine lazımdır. Çünkü bir insan kendisine lazım olan şeyleri yalnız kendisi yapamaz. Mutlaka başkalarının yardımına muhtaçtır. Mesela bir elbise için kumaş, astar, makas, düğme, iğne lazım. Biz bunları yapabilir miyiz? Hepsinin yapıcısı ayrıdır. Bunları yapacak adamlar olmasa herkes çıplak kalır. Her gün yediğimiz ekmek için de binlerce kişi çalışmaktadır. Toprak kazılacak, tohum ekilecek, buğday yetiştirilecek, toplanacak, dövülecek, öğütülüp un çıkarılacak, sonra fırınlara getirilecek pişirilip ekmek yapılacaktır. Bu işler için kazma, kürek, bel vesaire gibi aletler lazım. Bu aletler için de demir, tahta bulunmalı. Demiri, tahtayı işimize yarayacak bir hale koymak için de birçok adam çalışır.”

Kitapta vatan kavramı ise “*Devletimizin idaresi altında bulunan bütün yerler, memleketler bizim vatanımızdır*” şeklinde tanımlanmıştır. Vatan, üzerinde yaşayanlar yanında sahip olunan doğal özellikleri ile bağlantı kurularak insanların birbirine bağımlılığına da vurgu yapılarak “*Yaovularım, sizi ve ecdadınızı nimetleriyle besleyen, yetiştiren mukaddes vatanınızı ve her zaman muhtaç olduğunuz hemşerilerinizi seviniz*” hitabıyla vatan sevgisine sahip birey olmaları dile getirilmiştir. İntikam duygusunun kötülüğünden bahsedilen “*Tahkir Edilen Bir Deroiş*” başlıklı metinde “*Vatanımızın felaketine sebebiyet veren milletlerden intikam almak lazımdır...*” denilmiş, öğrenciye içinde bulunulan yıllarda etkisini gösteren bağımsızlık mücadelesi vatan sevgisi ile ilişkili olarak şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“Biliyorsunuz ki son seneler zarfındaki muharebelerde haksız yere vatanımıza tecavüz eden düşmanlar, binlerce masum çocukları, biçare kadınları kestiler. İşte sırası gelince onlardan yaptıkları şu fenalıkların intikamını almak bizim için bir borçtur.”

Vatandaşlar arasındaki aidiyet bağlılığı bayrak ile pekiştirilen kitapta, bayrağın anlamı, kutsallığı, saygı duyulma gerekliliği ve çocuk tarafından yüceltileceği temaları ile ele alınmıştır. “*Sancağımıza Hürmet Etmeliyiz*” başlıklı metinde çocukların ve çevredekilerin yanlarından geçen bayrağı selamlamalarının gerekliliği öğretmenlerinin ağzından “*İşte evlatlarım, selam verdiğiniz bu güzel, mukaddes sancak vatanımızın bir alametidir. Yani bu sancak olan yerlerde bütün vatan var demektir. Onu her yerde selamlamalıyız. Asker olduğunuz zaman sancağı düşman eline vermemek için canınızı bile feda etmelisiniz.*” cümleleri ile dile getirilmiştir. “*Bayrak*” başlıklı şiirde ise aşağıdaki dizelere yer verilmiştir:

Bayrak

Güneş gibi parıldayan
 Şu sevimli, güzel bayrak
 Melek çocuk, buna inan,
 Senin beyaz ellerinde
 Kutsi, necip, vakur, zinde
 Yüksелеcek, parlayacak!
 Bayrağı solgun görmek,
 Sana yürek yarasıdır.
 Melek çocuk, elbet ölmek,
 Hayırlıdır alçalmadan.
 Yükselt onu, yavrum, inan
 Bayrak vatan tuğrasıdır!

Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye’de toplumsal birlikteliği sağlamada adetler toplumsal değer olarak görülmüş, Milli Adetlerimize Riayet Etmeliyiz başlıklı metinde “Her milletin kendine mahsus bazı vardır ki buna adât-ı milliye denir” şeklinde milli adetler kavramının tanımı yapıldıktan sonra milli adetlerin her milletin tanıtıcısı olduğu belirtilmiştir. Adetlerin toplum için önemi “Adetlerini bozmak ve kendilerini başka milletlere benzetmek isteyenler milletlerini kaybediyorlar” sözleri ile ifade edilmiştir. Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye’de çocuğun bilmesi ve uygulaması gereken milli adetler ise şu şekilde belirtilmiştir:

Okula giderken ve okuldan dönüşte anne ve babanın elini öpmek,
 Büyük birisinin yanına girileceği zaman fesi çıkarıp, ceketin önünü ilikleme,
 Ramazan ve Kurban bayramları ile kandil gecelerinde anne babayı, akrabayı ve arkadaşları tebrik etmek,

Sokakta gezilen ayakkabı ile ev içine girmemek,

Soru sorulmadıkça cevap vermemek.

Dini İnanç

*Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'*de bireysel gelişim ve sosyalleşme bilincinden sonra üzerinde durulan üçüncü bir konu da çocuğa inanç kazandırmadır. Kitapta doğrudan inanç konusunu işleyen bir metne yer verilmiştir. Ayrıca inanç ile ilgili değerler metinlerin içerisinde yapılan iyiliklerin dine dayandırılması şeklinde kendisini göstermektedir. Dolaylı olarak verilen dini motifler ise; Ramazan ve Kurban bayramlarında ve kandillerde akrabayı ziyaret, dilencinin dua olarak "Allah size çok ömür versin" sözü, tramvayda polisın söylediği "...Cenabı Hakka şükür et ki yere düşüp de arkadan gelen tramvayın altında kalmadın." sözü ve kardeşliğin "Allah vergisi" olarak nitelendirilmesidir.

Doğrudan dini değerlerin aktarıldığı "Allah (Celle Celâlühü)" başlığı ile yer alan şiirde, Allah'ın varlığı, birliği, büyüklüğü, insanı yaşatan, hayvanı doyuran, vatani koruyan olduğu, yapılanları bilen söylenenleri işiten olduğu dile getirilmiştir. Bu metnin başlığından sonra dipnot olarak *İhtar* başlığı ile öğretmenin bu manzume okunduktan sonra her mürasını ayrı ayrı açıklaması istenmiş, kitapta yer alan soruların öncelikle öğretmen tarafından cevaplandırılıp devamında bu soruların öğrencilere sorulması gerektiği belirtilmiştir. Şiirin sonunda yer alan *Sorular* kısmında ise diğer parçalara göre daha fazla sayıda soru sorulmuş, bu soruların da büyük bir kısmında Allah'ın varlığı ve yaratma gücü çocuğun yakın çevresinden sorularla (masanın, sıranın, kalemin kendi kendine olup olmadığı gibi) ele alınmıştır. Sorular kısmında Peygamberlere iman, İslam dini, abdest, namaz ve Kur'an-ı Kerim ile ilgili sorular sorularak, çocuğun bu konularda bilgi sahibi olması istenmiştir³⁸. Doğrudan inanç değerlerinin aktarıldığı bu şiir öncesinde yer alan "Bir Nutuk" başlıklı metinde

38 Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye dersinde inanç konusunun yerini göstermesi açısından bu musahabe içerisinde yer alan sorular aşağıda verilmiştir: *Şu oturduğunuz sıraları kim yaptı? Birisi "bu sıra kendi kendine yapıldı" dese inanır mısınız? Niçin inanmazsınız? Bu sıra kendi kendine meydana gelebilir mi? Şu sırayı nasıl yapan varsa elinizdeki kalemleri defterleri de bir yapan vardır değil mi? İnsanları, hayvanları da bir yaratan vardır değil mi? Cenabı Hak yalnız insanları ve hayvanları mı yararmıştır? Üzerinde yaşadığımız şu toprağı, ağaçları, çiçekleri, denizleri, gökleri velhasıl her şeyi yaratan kimdir? Cenabı Hak bunları hiç yoktan yarattı değil mi? Birisi size "insanlar bu dünyaya kendi kendine geldiler" dese inanır mısınız? Cenabı Hakkın bize büyük büyük iyilikleri var mı? Eğer yağmurlar olmasaydı ekinler yetişir miydi? Şu halde bütün yediğimiz, içtiğimiz, giydiğimiz şeyleri kim yarattı? Biz ne sayede yaşıyoruz? Cenabı Hakkın bize yaptığı bu kadar iyiliklere karşı teşekkürle borçlu muyuz? Allah ne emir ediyorsa onu yapmalı mıyız? Şu işi yapmalıyız derse Cenabı Hak hangi şeyleri yaptığımızı istiyor? Hangilerini yapmamaklığımızı emir ediyor? Biz bunları ne bilelim? Cenabı Hakkın isteyip istemediği şeyleri haber verenlere ne derler? Peygamberimiz kimdir? Peygamberleri kim yaratmıştır? Peygamberimiz efendimiz Cenabı Hakkın en sevgili kuldur değil mi? Peygamberimizden sonra başka peygamber geldi mi? Ahir zaman peygamberi olan Hazreti Muhammed'e inandığımız için bize ne derler? Bizim dinimiz ne dinidir? Abdest ve namaz nedir? Kuran-ı Kerim nedir?*

de ülkenin düşman işgalinden kurtulması dolayısıyla öncelikle Allah'a şükür edilmiş, Allah'ın yoktan var etme sıfatı ifade edilmiş ve şehitler ile gaziler için dua etme vurgulanmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Mithat Sadullah tarafından yazılan *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye* adlı ders kitabı 1924 baskılı olup ilkokullarda okutulması için Maarif Vekâleti tarafından onaylanmış, bu özelliği dolayısıyla da Cumhuriyet'in ilk ders kitaplarından birisi olma özelliğini taşımaktadır. Kitap aynı zamanda Cumhuriyet'in özüne uymayan konular açısından ayıklanıp yeniden gözden geçirilerek basımı yapılmış olan Cumhuriyet'in ilk ders kitaplarına ve derslerde kullanılan kaynak kitaplarından birisine örnektir. Mekâtib-i iptidaiyelerde okutulmak üzere hazırlanmış olan bu kitap bireye ilk yaşam dersleri verme yanında okulun ileriki sınıflarında bir ders olarak çocuğun karşılaşacağı *Malumât-ı Medeniye* derslerine hazırlık niteliğinde bir ahlak ve vatandaşlık bilgisi verme özelliği de taşımaktadır. Ahlâk ve vatandaşlık bilgilerini (aynı zamanda becerilerini) kazandırma Cumhuriyet döneminden günümüze kadar ilkokul programlarında kaygı güdülen bir konu olmuştur. İlkokullar için 1924 yılında hazırlanan programdan itibaren vatandaşlık ve ahlak eğitimine, *Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Malumât-ı Vataniye*, *Yurt Bilgisi*, *Ahlak*, *Toplum ve Ülke İncelemeleri*, *Vatandaşlık Bilgileri*, *Vatandaşlık ve İnsan Hakları*, *İnsan Hakları*, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, *Demokrasi ve İnsan Hakları*³⁹ gibi isimler altında okullarda ders olarak yer verilmiştir. Bu derslerin konusunu aynı zamanda farklı ağırlıklarla da olsa insanî ve toplumsal değerler de oluşturmuştur. Bu dersler yanında tarih, coğrafya, hayat bilgisi, sosyal bilgiler, din dersleri gibi dersler de vatandaşlık ve ahlak eğitimine ilişkin amaçlar gütmüşlerdir. Örneğin bu programlardan 1924 İlk Mektepler Müfredat programında *Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Malumât-ı Vataniye* derslerinin amaçları arasında bireye hak ve vazifelerini tanıtmaya ve ahlak esaslarını telkin etme önemli bir yer tutmuştur⁴⁰. 1924 İlk Mektepler Müfredat Programındaki bu ders aynı zamanda "ahlak" dersi olma özelliğine sahiptir⁴¹.

39 Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2015-2016 eğitim-öğretim yılından itibaren ilkokul dördüncü sınıfta haftada 2 saat zorunlu olarak İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi konulmuş, bu derste insan olmak, hak, özgürlük ve sorumluluk, adalet ve eşitlik, uzlaşma, kurallar ve birlikte yaşama üniteleri yer almış, dersin 2015-2017 yıllarındaki işlenmesinde derse ait her bir kazanım için en az bir masalın öğretim materyali olarak kullanılması esas kabul edilmiştir. Ramazan Alabaş, "Türk Eğitim Tarihinde Masalın Kullanımı ve Günümüz Eğitimindeki Yeri: Türk Dünyası Masalları Örneği", *Uluslararası Türk Dünyası'nda İlimi Araştırmalar Sempozyumu*, Kastamonu Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi, 29-31 Mayıs 2016, s.402.

40 Maarif Vekâleti, *a.g.e.*, ss.29-32.

41 Ülkemizde ahlak eğitimi sekteye uğrayarak var olmaya çalışmış, 1924 programındaki "Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Malumât-ı Vataniye" dersinden sonra ilkokullar için hazırlanan 1926, 1936, 1948 ve 1968 programlarında "Ahlak" adı altında bir ders yer almamış, 1975 yılında geldiğinde IX. Milli Eğitim Şurası'nda 4. ve 5. sınıflarda bir saatlik "Ahlak" dersi

Mithat Sadullah, *Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'nin "...Millî inkılabımızdan sonra ta'dil ve tashih edilerek yeniden tab"* edildiğini, Cumhuriyet'in ruhuna uygun anlayış yanında "*hissiyât ve a'nanelerimize uygun bir şekilde*" yazıldığını da ifade etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında vatana bağlılık ve milli değerlerin bilincinde olan bir vatandaş yetiştirme önemli görülmüştür. Aslında Cumhuriyet'in hedeflediği toplum yapısı için ilköğretim ders kitaplarının çağdaş öğretim metotlarına uygun ve çocukların milli değerlerinin bilincinde olabilmelerini sağlayacak bir amaca yönelik yeniden hazırlanması bir gereklilik olarak görülmüş, milli değerlerin bilincinde bir nesil yetiştirme 1925 Okul Kitapları Talimatnamesi ve 1926 İlkokul Kitapları İnceleme Komisyonu Raporlarında da belirtilen konulardan birisi olmuştur⁴².

Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye ders kitabı okul ile yeni tanışan öğrencilerin vatandaşlık ve ahlak eğitimine ilişkin ilk bilgileri sunması dolayısıyla Cumhuriyet çocuğuna sunulan insani ve toplumsal değerleri göstermektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilkokul ile yeni tanışan bir bireyin bedensel ve ahlaki gelişimi, sosyalleşme bilinci kazanma, toplumsal ilişkiler, toplumsal yaşama uyum sağlama ve dini inanç konularında bilgi ve değerlere sahip olmaları önemsenen konular olmuştur.

Anlatımlarda ve nasihatlerde "terbiyeli bir çocuk olma" ifadesinin özellikle kullanıldığı *Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'*de yer alan metinlerin çoğunluğunda, olaylar çalışkan, haylaz zıtlığı içerisinde okulda ya da okul çıkışında gerçekleşmekte böylece çocuklara okula devam etme fikri aşılacaktır. Kitapta okul aracılığı ile bireyde "*bireysel gelişim, toplumsal uyum ve dini inanç*" ile ilgili vatandaşlık ve ahlaki değerleri kazandırma amaçlanmıştır. Bu kategoriler içerisinde de *bireysel gelişim* ile ilgili değerlere %76,9 oranında, *toplumsal uyum* kategorisindeki değerlere %20,5 oranında, *dini inanç* kategorisine de %2,6 oranında yer verilmiştir. Kitapta *bireysel gelişim* kategorisinde yer alan vatandaşlık ve ahlak eğitimi değerleri aileye önem verme, doğruluk, dürüstlük, çalışkanlık, sorumluluk, sağlığa dikkat etme, utanma duygusu, temizlik, ruhsal iyilik hali, yardımseverlik, çevre bilinci, gururlu olmama, tutumluluk ve faydalı olma şeklinde kendisini göstermiştir. *Toplumsal uyum* kategorisinde haklara saygı duyma, yurttaşlık sorumluluğu, dayanışma, vatanseverlik, bayrak sevgisi ve milli âdetlere bağlılık değerleri; *dini inanç* kategorisinde ise dini değerler ve inanç esasları yer almıştır.

Bu kategorilerdeki değerler musahabe olarak adlandırılan resimlerle anlatılan hikayeler, fabllar, şiirler ve bilgilendirici okuma parçalarından

yerleştirilmiş, 1982 Anayasası gereği de "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi zorunlu ders olarak ilköğretim sınıflarında okutulmuştur. Seval Yinilmez Akagündüz-Ümüt Akagündüz, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ahlak Eğitiminin Analitik Felsefe Bağlamında İrdelenmesi", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim Bilimleri Araştırmaları Sempozyumu*, Sinop Üniversitesi, 1-3 Ekim 2012, s.75.

42 Hayrünnisa Alp, "İlkokul Kitaplarını İnceleme Komisyonunun Raporları (1924-1927)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.15-16, 2009, s.106.

oluşmaktadır. Bu musahabelerin bazı başlıkları 1914 tarihli Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı'nda yer alan "Musabahat-ı Ahlakiyye" dersinde yer alan metinlerin başlıkları ile benzerdir. Örneğin 1914 Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı'nda "Anamızı, babamızı sevmeliyiz, kardeş ve hemşirelerimizi sevmeliyiz, ihtiyar ve akrabalarımıza hürmet etmeliyiz, arkadaşlarımızla kavga etmemeliyiz, başkasına iftira atmamalıyız, arsız çocuklarla oynamaktan ihtiraz etmeliyiz, tehlikeli oyunlardan sakınmalıyız, vazifeye dikkat, çalışkanlık, tembel çocukları kimse semez, arkadaşların defter ve kalemlerine dokunulmamalı..."⁴³ gibi başlıklar yer almaktadır. Ali Rıza Bey tarafından bu programa göre kaleme alınan 1915 tarihli "İbtidailere Malumat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye" adlı ders kitabında da öğrencilere iyi ya da ahlaklı bir yurttaş olmaları için yapmaları ve yapmamaları gerekenler soru cevap şeklinde ve çeşitli hikâyeler aracılığıyla örneklendirilerek anlatılmaktadır⁴⁴. Ali Seydi tarafından yazılan 1916 tarihli "Musâhabât-ı Ahlâkiye Diniye, Tarihiye, Medeniye" adlı ders kitabında da ahlakî ve toplumsal değerler "Anamızı Babamızı Sevmeliyiz, Kardeş ve Hemşerilerimizi Sevmeliyiz, Padişahımıza, Büyüklerimize İtaat Etmeliyiz, İhtiyarlara, Akrabalara Hürmet Etmeliyiz, Arkadaşlarla Kavga Etmemeliyiz, Bazı İyi Huylar, Bazı Kötü Huylar" gibi başlıklar altında bilgilendirici metinler yanında şiir ve hikayeler yoluyla ele alınmıştır⁴⁵. Zaten son devir Osmanlı ahlakçıları, ahlakın eğitim içerisinde olmasına önem vermişler, ameli(pratik) ahlak içerisinde terbiye kavramının üzerinde durmuşlar, terbiyeyi beden, fikir ve ahlak terbiyesi olmak üzere ele almışlar, ahlakın esasları olarak da doğruluk, hayâ, maddi ve manevi pisliklerden, içki ve kötü alışkanlıklardan kaçınmak, iyi niyet, cimrilik ve israf gibi konuları esas kabul etmişlerdir⁴⁶.

Osmanlı'da ahlak eğitimine ilişkin bu ve buna benzer konular Ahlak dersleri ve *Musâhabât-ı Ahlâkiye* derslerinde öğrencilerin önüne ders konusu olarak getirilmiştir. Örneğin, II. Abdülhamid dönemi ideal insanın ders kitaplarına yansıyan özellikleri arasında hayatı sevme, doğruluk, itaatkârlık (milliyetten ziyade Allah'a itaatin önemi), fakirlere yardım, cimri olmama, iyilik yapıp kötülükten kaçma, dostluk hukukuna riayet, kanaatkârlık, temizlik, çalışkanlık, tembellik yapmama bulunmakta, bu özellikler de klasik Osmanlı ahlakçılarının savunduğu fikirlere büyük benzerlik göstermektedir⁴⁷. Ders kitaplarındaki değer, inanç ve davranış yapısındaki bu durum Padişaha övgünün kalkması, İslam'ın siyasi amacı gerçekleştirmeye bir aracı olarak görülmesi dışında II. Meşrutiyet

43 Maarif-i Umûmiye Nezareti, *Mekâtib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1330, ss.4-5.

44 Seval Yinilmez Akagündüz, "II. Meşrutiyet Dönemi Ahlak Eğitimine Örnek Bir Ders Kitabı: İbtidailere Malumat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye", *Kesit Akademi Dergisi*, S.7, 2017, s. 255.

45 Ali Seydi, "Musâhabât-ı Ahlâkiye Diniye, Tarihiye, Medeniye", Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1332, s.1.

46 Hüsameddin Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*, DEM Yay. İstanbul, 2006, ss.133-162.

47 Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.165.

döneminde de varlığını korumuştur⁴⁸. 1911 tarihli Hakkı Behic tarafından ibtidaî mekteplerin ikinci ve üçüncü seneleri için yazılan *Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye* adlı ders kitabının ilk konuları da vicdan, ifaya mecbur olduğumuz vazifelerin taksimi, aile, ana ve babanın vazifeleri ve onların iyilikleri, çocukların ana ve babasına karşı vazifeleri ve vatan başlıklarından oluşmuştur⁴⁹. Osmanlı'da II. Meşrutiyetle başlayan süreçte *Malumat-ı Medeniye* ders kitaplarında genel olarak resmedilen insan özellikleri iktisadi, siyasi, ahlaki ve medeni olarak kabaca dört başlıkta sınıflandırıldığı görülmektedir⁵⁰. Benzer konular Cumhuriyet'in ilk yıllarında *Musâhabât-ı Ahlâkiye* ders kitaplarına yardımcı bir ders kaynağı olma özelliği gösteren çocuk dergilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki çocuk dergilerinde Cumhuriyet'in ruhuna uygun hareket etme ve Cumhuriyet'i koruma, Atatürk ilke ve inkılaplarını özümseyip koruma, sağlıklı olma, okula devam etme, çalışma, beslenmeye dikkat etme, vatan sevgisi, yardımlaşma, birlikte yaşam gibi konular ele alınmıştır⁵¹. Böylece Ahlâk ve Malûmât-ı Medeniye ders kitaplarında, genellikle siyasi rejimin etkileri görülerek II. Abdülhamid döneminin "itaatkâr vatandaş yetiştirme" gayretlerinin yerini sonraları yavaş yavaş "iyi vatandaş yetiştirme" düşüncesinin aldığı, Cumhuriyet'in ilânı ile birlikte ise tam anlamıyla "iyi vatandaş yetiştirme" olgusunun gerçekleştirildiği söylenebilir⁵².

*Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'*de işlevselci toplumsal yaklaşımın toplumsal bağımlılığa vurgu anlayışı görülmektedir. Kitapta toplumsal hayat insanların birbirine bağımlı olduğu bir birliktelikten hareketle kurgulanmış, sosyal yaşamda başkaları fikri yerleştirilirken ekonomik ve sosyal uğraşlar meslekler arası dayanışma fikrinden hareketle ele alınmıştır. Bu fikir yanında toplumsal yaşamda hakların varlığı ve bu hakları tanıyıp uygulamayı öğrenme birlikte yaşamının gerekliliği ve dayanışma açısından önemli görülmüştür. 1924'te beşinci sınıf öğrencilerine dağıtılan "Hayat Rehberi" adlı broşürde de "*hak yeme, haksız olma, haksızlığa sükût etme*" şeklinde bir ilke öğrencilere öğretilmiştir. Bu ilke ile eski dönem ve rejiminin susan, boyun eğen, bir şeye karışmayan pasif insanı yerine, konuşan, fikrini söyleyen, haksızlığa duyarsız kalmayan, tepki gösteren, haksızlık yapmayan yeni bir "Cumhuriyet insanı tipi" oluşturulmak istenilmiştir⁵³.

48 A.g.e., ss.167-168.

49 Arzu Güldöşüren-Zeynep Altuntaş, "Modernleşme Dönemi Ahlak Kitaplarına Bir Örnek: "Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye", *DEM Dergi*, S.4, 2008, ss.54-55.

50 Fatma Tunç Yaşar, "Ahlaklı ve Medeni Nesiller Yetiştirme: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları (1908-1918)", *Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye'de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 16-18 Nisan 2015, s.981.

51 Ramazan Alabaş, "*Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinin Eğitim ve Tarih Anlayışı Açısından İncelenmesi (1928-1950)*", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2014), ss.408-423.

52 Betül Batır, "*İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Türkiye'de İlköğretim (1908- 1924)*", (Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2007), s.183.

53 Yahya Akyüz, "Cumhuriyetin Başında Türk Çocuğunun "Yaşam İlkeleri"ne İlişkin Orijinal

*Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'*de toplumsal uyumda vatandaşlık hakları yanında vatan ve bayrak sevgisi, bayrağı yüceltme öğütlenmiş, vatanın felaketine sebep olan milletlerden intikam alınması istenmiştir. İntikam duygusunun vatanın felaketine sebep olan milletler açısından gerekliliği Cumhuriyet öncesinde de çocuklara telkin edilen bir durumdur. Örneğin 1913-1914 yıllarında yayımlanan Çocuk Duygusu adlı dergide vatan sevgisinin ele alındığı bazı şiirlerde öç duygusu ile ilişkilendirme dikkat çekmekte, okuyuculara “*Yurdun yüce kahramanısın sen / Öç alma senin büyük vazifen...*” veya “*Böyle altın toprakları çiğneyen / Ayakları kırmak için / İnemeli, parlamalı süngüler / Düşmanına ateş yağdırır göklerden / Vatanının semasında parlamasın / Düşsün hasma, ezsin yıkısın gülleler*” şeklinde hitaplar görülmektedir⁵⁴.

Musâhabât-ı Ahlâkiye derslerinde Cumhuriyet öncesi var olan vatandaşlık ve ahlak eğitiminin dinle temellendirme yaklaşımı *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'*de varlığını sürdürmüştür. Bu durum aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk yıllarında Din Bilgisi programları aracılığı ile de devam etmiştir⁵⁵.

*Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'*de öğretim yaklaşımı olarak öğretmenin düz anlatımı, öğrencinin de okuyup anladığını karşıya ifade etmesi anlayışı benimsenmiştir. Bu yaklaşımın uygulanmasında hemen hemen her bir metnin çizimler yapılarak görselleştirilip somutlaştırılmasına ve öğrenciye sorulan sorularda sadece kitaba bağlı kalınmamasına, öğretmenin bu konuda esnek davranabilmesine dikkat edilmiştir. Öğrenciyi düşünme ve konuşmaya teşvik etmesi amacıyla soru cevap yönteminin de önemsendiği kitapta toplam 171 soruya yer verilmiştir. Bu sorulardan büyük bölümü metni anlamaya yönelik sorular iken, metne dayalı ya da metinden bağımsız olarak yorum gücünü kullanmaya yönelik sorulara az da olsa yer verilmiştir. Kitapta ayrıca bir metin içerisinde resim yorumlama sorusu yer almıştır. Bu durum öğretim yöntemi olarak öğrenciyi işe katma kaygısı içerisinde olduğunu göstermektedir.

Bir Belge ve Bazı Yabancı Örnekler”, *Cumhuriyet ve Çocuk II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 4-6 Kasım 1998, s.68.

54 Ramazan Alabaş, “Çocuk Duygusu Dergisinde Yer Alan Şiirlerin Tema Bakımından İncelenmesi”, 3. *Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu (Bildiriler ve Atölye Çalışmaları)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Uygulama ve Araştırma Merkezi, 5-7 Ekim 2011, s. 258.

55 Cumhuriyet'in ilk yıllarında Din Bilgisi programının ders kitaplarına yansımada kitapların milliyetçi bir söylemle, milli ahlak vurgusunun hâkim olduğu, dini değerlerle desteklenmiş milli ahlak öğretiminin yurttaşlık eğitimi için bir araç olarak kullanılması yaklaşımı görülmektedir. Safiye Kesgin, “*Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi*”, (Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010), s.216.

Sonuç olarak *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye'* de geleceğe hazırlanmak istenen bireyin insani ve toplumsal değerleri olarak iyi alışkanlıklar kazanmış olması, bedensel gelişimine önem vermesi, yaşadığı toplumla uyumlu, vatan sevgisine ve dini inanca sahip olması öne çıkmıştır. Kitapta verilen mesajların sadece bilgilendirmeyi esas almadığı, günlük hayattan seçilen örnek olaylar ve metinler yoluyla çocuğun yakın çevresi ile de ilişkiler kurarak kendisine aktarılanların hayatta uygulanmasını esas aldığı da tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (BİUM), *Maarif İstatistiği 1938-1939*, Ulusal Matbaa, Ankara, 1942.
- Maarif-i Umûmiye Nezareti, *Mekâtib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1330.
- Maarif Vekâleti, *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1924.

II. Kitaplar ve Tezler

- ALABAŞ, Ramazan, *Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinin Eğitim ve Tarih Anlayışı Açısından İncelenmesi (1928-1950)*", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü), Ankara, 2014.
- ALİSEYDİ, "Musâhabât-ı Ahlâkiye Diniye, Tarihiye, Medeniye", Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1332.
- BAŞAR, Erdoğan, "Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Bakanları ve İcraatlarının Değerlendirilmesi (1920-1960)", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 1998.
- BATIR, Betül, "İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü), İstanbul, 2007.
- CİCİOĞLU, Hasan, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985.
- DOĞAN, Nuri, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- ERDEM, Hüsameddin, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*, DEM Yayınları, İstanbul, 2006.
- ERGÜN, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.
- GELİŞLİ, Yücel, *Türkiye'de İlköğretimin Gelişimi Programlar-Uygulamalar-Sayısal Gelişmeler*, Sistem Ofset, Ankara, 2005.
- GÜVEN, İsmail, *Türk Eğitim Tarihi*, 4. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2014.

- KATOĞLU, Murat, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür, Sanat”, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, Ankara, 2002, s. 415-520.
- KESGİN, Safiye, “Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi”, (Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2010.
- MİTHAT SADULLAH, “Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye”, Necm-i İstanbul Matbaası, İstanbul, 1340.
- NURDOĞAN, Arzu Meryem, “Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü), İstanbul, 2005.
- PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı yayınevi, Ankara, 2006.
- PAYNE, Geoff , PAYNE, Judy, *Key Concepts in Social Research*, Sage Publications, London, 2004.
- YILDIRIM, Ali, ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 9. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2013.

III. Makaleler ve Bildiriler

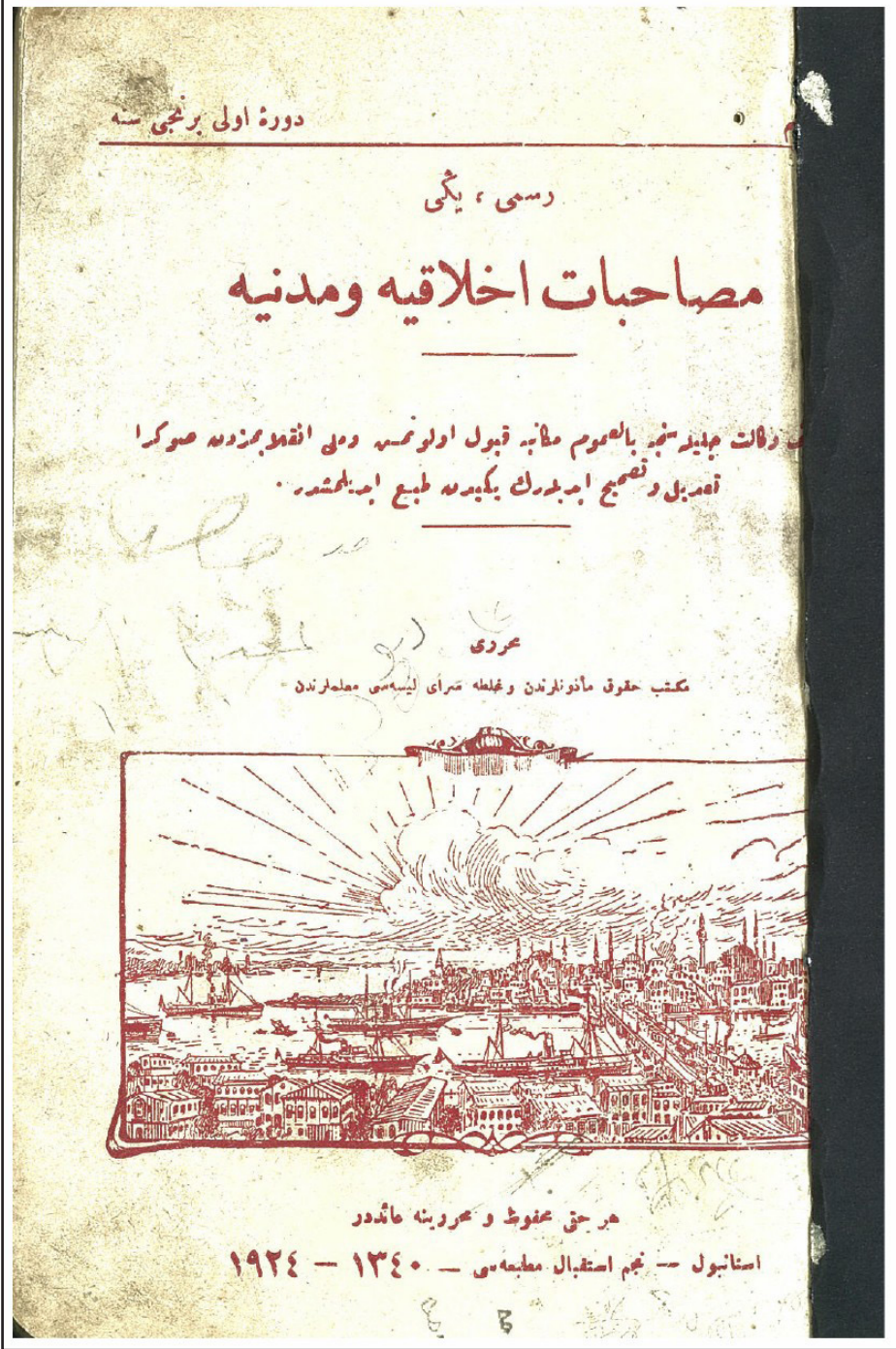
- ACUN, Fatma, “Muhteva Analizi Metodu ve Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarında Kullanımı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:22, Sayı:1, 2005. s.27-50.
- AKYÜZ, Yahya, “Cumhuriyetin Başında Türk Çocuğunun “Yaşam İlkeleri”ne İlişkin Orijinal Bir Belge ve Bazı Yabancı Örnekler”, *Cumhuriyet ve Çocuk II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 4-6 Kasım 1998, ss.56-70.
- AKYÜZ, Yahya, “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:5, 1994, ss.1-47.
- AKYÜZ, Yahya, “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 2, 2011, ss.9-22.
- ALABAŞ, Ramazan, “Çocuk Duygusu Dergisinde Yer Alan Şiirlerin Tema Bakımından İncelenmesi”, *3. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu (Bildiriler ve Atölye Çalışmaları)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Uygulama ve Araştırma Merkezi, 5-7 Ekim 2011, ss.253-260.

- ALABAŞ, Ramazan, "Türk Eğitim Tarihinde Masalın Kullanımı ve Günümüz Eğitimindeki Yeri: Türk Dünyası Masalları Örneği", *Uluslararası Türk Dünyası'nda İlmî Araştırmalar Sempozyumu*, Celalabat, Kastamonu Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi, 29-31 Mayıs 2016, ss.400-407.
- ALP, Hayrünnisa, "İlkokul Kitaplarını İnceleme Komisyonunun Raporları (1924-1927)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:15-16, 2009, ss.105-136.
- ASLAN, Erdal, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders Kitapları", *Eğitim ve Bilim*, Cilt:35, Sayı: 158, 2010, ss.215-231.
- ASLAN, Erdal, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlkokullarda İzlediği İlk Öğretim Programı: "1924 İlk Mektepler Müfredat Programı", *İlköğretim Online*, Cilt:10, Sayı: 2, 2011, ss.717-734.
- ASLAN, Erdal, "Osmanlı'nın "Mekatib-i İptidaiye"sinden Türkiye Cumhuriyeti'nin "İlk Mektepler"ine Geçişte Tarih Programlarında Değişim", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 48, 2011, ss.749-777.
- ASLAN, Erdal, "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Ortaöğretim Tarih Programlarında Değişim I: Ortamektep", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt:7, Sayı:2, 2012, ss.99-128.
- GÜLDÖŞÜREN, Arzu, ALTUNTAŞ, Zeynep, "Modernleşme Dönemi Ahlak Kitaplarına Bir Örnek: "Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye", *DEM Dergi*, Sayı:4, 2008, ss.52-67.
- MEREY, Zihni, KARATEKİN, Kadir, KUŞ, Zafer, "İlköğretimde Vatandaşlık Eğitimi: Karşılaştırmalı Kuramsal Bir Çalışma", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:32, Sayı:3, 2012, ss.795-821.
- MEŞECİ GİORGETTİ, Filiz, BATIR, Betül, "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı:13-14, 2008, ss.27-55.
- PAMUK, İrem, PAMUK, Akif, "Almanya'da Sachunterricht ve Türkiye'de Hayat Bilgisi Ders Kitaplarında Okulda Demokrasi Uygulamalarına Örnek Olarak Sınıf Başkanı Seçimi", *Cumhuriyet International Journal of Education*, Cilt: 5, Sayı:2, 2016, ss.67-83.
- TUNÇ YAŞAR, Fatma, "Ahlaklı ve Medeni Nesiller Yetiştirmek: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları (1908-1918)", *Eğitimde Gelecek Arayışları: Dünden Bugüne Türkiye'de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 16-18 Nisan 2015, ss.965-984.

- YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ, Seval, AKAGÜNDÜZ, Ümüt, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Ahlak Eğitiminin Analitik Felsefe Bağlamında İrdelenmesi", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim Bilimleri Araştırmaları Sempozyumu*, Sinop Üniversitesi, 1-3 Ekim 2012, s.75.
- YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ, Seval, "II. Meşrutiyet Dönemi Ahlak Eğitimine Örnek Bir Ders Kitabı: İbtidailere Malumat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye", *Kesit Akademi Dergisi*, Sayı:7, 2017, ss.240-257.

EKLER

Ek.1. Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye kitabı kapak sayfası

Ek.2. Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye kitabı iç sayfalarından örnek

